

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ ЯК МЕТААНТРОПОЛОГІЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ГУМАНІТАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ КУЛЬТУРИ

Хамітов Н. В., Крилова С. А.

ВСТУП

Будь-яка експертиза – це оцінка професіоналами конструктивних і деструктивних наслідків тієї чи іншої діяльності як у теоретичній, так і у практичній сферах. Таким чином, експертиза за своєю суттю пов'язана з майбутнім, є *прогностикою*. Гуманітарна експертиза – це специфічна експертиза, яка оцінює наслідки будь-якої діяльності для природи людини, її життя й людського майбутнього. Відповідно, *гуманітарна експертиза культури* – це експертиза, яка оцінює вплив діяльності у сфері культури передусім на духовні й душевні виміри людського буття у теперішньому та майбутньому.

Міркування про філософську антропологію як методологію гуманітарної експертизи культури доцільно почати із прояснення, в якому контексті і позицій якої філософської школи вживається поняття «філософська антропологія».

Говорячи про вплив діяльності в культурі на основи людського буття й майбутнього людини, ми з необхідністю торкаємось питання про межі людського буття, межі людського і людського. І тут перед нами постає декілька важливих запитань. Чи здатна філософська антропологія пізнати не лише природу людини, а й межі цієї природи? Чи може вона сказати, що лежить за цими межами? І якщо так, то чи може філософська антропологія спрогнозувати людину, яка виходить за межі своєї природи, залишаючись при цьому людиною? Не можна не погодитись, що «вже сама постановка цих питань робить філософську антропологію мета-антропологією – антропологією меж і позамежності людини»¹.

А далі ми починаємо усвідомлювати, що саме поняття «мета-антропологія» має подвійний смисл. Дійсно, місце філософської антропології як мета-антропології в соціогуманітарному знанні може бути осмислене у двох фундаментальних виявах: «1) як метатеорії наук

¹ Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 4-е видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 2022. С. 15.

про людину, її буття в культурі та соціумі, що інтегрує результати цих наук, та 2) філософії глибинного духовно-душевного, буттєвого й морального розвитку людини, який виводить за межі звичного й буденного, – того, що в західній філософській думці отримало назву *трансцендування*»².

Спробуємо більш конкретно осягнути специфіку філософської антропології як метаантропології та її перспективність для аналізу гуманітарної експертизи культури.

1. Специфіка методології філософської антропології як метаантропології та її евристичне значення для аналізу гуманітарної експертизи культури

Філософська антропологія як метаантропологія може бути осмислена у широкому та строгому сенсі, що виражає специфічну подвоєність її завдань та предмету. Очевидним є припущення, що філософська антропологія як метаантропологія в широкому сенсі інтегрує досягнення як конкретних різновидів антропології (соціальної, культурної, біологічної, педагогічної, юридичної, медичної, палеоантропології тощо), так і етики, естетики, соціальної філософії, а також психології, політології й соціології і тому постає їх мета-теорією, відкриваючи для них методологічні й світоглядні рішення. Це й означає, що вона здатна бути внутрішньою, а не зовнішньою методологією соціогуманітарного пізнання й практик у цій сфері.

Метаантропологія в строгому сенсі як філософія трансцендування може бути визначена в якості «філософської теорії про межі буття людини, його екзистенціальні виміри, умови комунікації у цих вимірах і архетипові основи цивілізації та культури»³.

Метаантропологія як концепт з'являється вже у пізнього М. Шелера в контексті усвідомлення можливостей трансцендування людини за «межі життя» – у духовний простір, в якому людське з'єднується з божественним, а людина перетворюється в партнера (Mitbildner) Творця»⁴. Незалежно від М. Шелера поняття «метаантропологія» було використано американським філософом і культурологом Д. Бідні (D. Bidney), що трактує метаантропологію як теорію, що вивчає проблеми природи

² Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 4-е видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 2022. С. 15.

³ Там само. С. 16.

⁴ Шелер М. Философское мировоззрение. Избранные произведения. Москва : Гнозис, 1994. 480 с.

людини, культурної реальності, а також архетипів та міфології⁵. Зважаючи на те, що проблема вимірів людського буття, а також комунікації характерна для філософської антропології, екзистенціалізму і персоналізму як найважливіших напрямів філософії людини ХХ–ХХІ століття, закономірним буде висновок, що «метаантропология інтегрує підходи філософської антропології, екзистенціалізму й персоналізму»⁶.

При обґрунтуванні концептуальних основ філософської антропології як метаантропології у строгому сенсі (власне метаантропології) граничне буття людини, а почасти й буденне, виходячи з традицій, укорінених у екзистенціальній та персоналістичній філософії, трактуються як корелят екзистенції, а метаграничне буття – як корелят трансценденції.

Для вираження специфіки метаграничного буття людини в метаантропології вводиться поняття *антропо-трансценденції*^{7,8}. Такий підхід продовжує філософські пошуки пізнього М. Шелера та М. Бердяєва. У сучасній українській філософії метаантропология є однією з тенденцій розвитку Київської світоглядно-антропологічної школи, започаткованої академіком В. Шинкаруком, передусім екзистенціальної антропології⁹. В даному контексті запропоноване поняття «антропо-трансценденція» значною мірою корелює з концептами «індивідуальне сутнісне буття людини» В. Шинкарука¹⁰ і «тотальність індивідуальної екзистенції» В. Табачковського¹¹.

Метаантропология в строгому сенсі як напрям української філософії може мати інтегрально-методологічне значення для сучасного соціогуманітарного знання як проєкт, оснований на структуризації людського буття на буденний, граничний і метаграничний виміри, яким відповідають

⁵ Bidney D. *Theoretical Anthropology*. N.Y., 1968. 528 p.

⁶ Хамітов Н.В. Філософська антропология: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 4-е видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 2022. С. 16.

⁷ Хамітов Н. *Философия: бытие, человек, мир*. 4-е издание, исправленное и дополненное. Київ : КНТ, 2017. С. 20.

⁸ Хамітов Н., Крылова С., Розова Т., Минева С. и др. *Философская антропология: словарь*. 4-е издание, исправленное и дополненное. Київ : КНТ, 2017. С. 43–44.

⁹ Хамітов Н. *Екзистенціальна антропология. Філософський словник: людина та світ*. Київ: КНТ, 2007. 264 с.; Шинкарук В. Віра, Надія, Любов. *Віче*. 1994. № 3 24). С. 145–150.

¹⁰ Шинкарук В. *Методологічні засади філософських вчень про людину. Філософська антропология: екзистенціальні проблеми*. Київ : Пед. думка, 2000. 286 с.

¹¹ Табачковский В.Г. *Образ людини: від «родової всезагальності» до «тотальності індивідуальної екзистенції». Людина в есенційних та екзистенціальних вимірах*. Київ : Наукова думка, 2004. С. 9–83.

буденний, особистісний та філософський типи світогляду. Буденне буття людини формується волею до самозбереження й продовження роду, граничне – з одного боку, – волею до влади, з іншого, – волею до пізнання і творчості, метаграничне – волею до любові, свободи і толерантності^{12,13}.

Важливо усвідомити, що філософська антропологія як метаантропологія в строгому й широкому сенсах не може бути жорстко поділеною на дві протилежні царини – вони зумовлюють одна одну. Лише як метатеорія соціогуманітарного знання метаантропологія може бути філософією трансцендування; лише в якості філософії трансцендування метаантропологія здатна до інтегруючої функції в людинознавстві й суспільствознавстві.

При цьому все ж можна говорити про дещо різні методологічні й екзистенціально-світоглядні вияви філософської антропології як метаантропології в строгому й широкому сенсах; тільки як філософія трансцендування, філософія меж людини й людства, а відтак – учення про становлення світогляду й екзистенціальні виміри людського буття метаантропологія набуває свій унікальний предмет, яким не займається жодна інша наука про людину.

І тут філософська антропологія в якості метаантропології як філософії трансценденції й трансцендування з необхідністю набуває не лише понятійно-категоріальні, а й образно-метафоричні форми прояву. Це зумовлюється тим, що «осягнення *трансцендуючої людини, яка дистанціюється від лінійно-каузального й об'єктивуючого мислення і буття*, постійно виходить за межі теоретичного філософського мислення, потребуючи підключення мислення художнього»¹⁴. Йдеться не лише про образні ілюстрації та додатки в теоретичних філософсько-антропологічних текстах, а про *есеїстичні та художні вияви* філософії людини – *філософське мистецтво* і в строгому, і в широкому сенсах. До речі, нині мистецтво актуалізує нові моральнісні акценти¹⁵, які потребують гуманітарно еспектризи. Важливо усвідомлювати, що це не заперечує

¹² Хамитов Н. Философия человека: От метафизики к метаантропологии. Київ : Ника-центр, Москва : Институт общегуманитарных исследований, 2002. 336 с.

¹³ Хамитов Н. Метаантропология. Философский словарь: человек и мир. Київ : КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. С. 110–113.

¹⁴ Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 4-е видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 2022. С. 19.

¹⁵ Русаков, С. С. Нові аспекти моральності у творах сучасного мистецтва: культурологічний аналіз // International scientific conference «Interaction of culture, science and art in terms of moral development of modern European society», December 28–29 2021, Baltija Publishing, С. 71–75. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-178-7-17>.

справжній академізм філософії людини й філософії загалом, більше того, постає його умовою¹⁶.

Водночас філософська антропологія в якості метаантропології як метатеорії соціогуманітаристики має переважно теоретичні форми прояву – адже вона виконує передусім *методологічні функції*, які потребують теоретичних форм виявлення. Це означає, що філософська антропологія буде категоріально-понятійні каркаси, які стають стрижнями світогляду як творця культури, який формує її, так і експерта культури, який її аналізує, осмислюючи конструктивний чи деструктивний вплив на людину.

Отже, філософська антропологія як філософія розвитку людини, філософії трансцендування здатна бути методологічною основою й евристичним ключем для гуманітарної експертизи культури – передусім тому, що ставить питання про буденний, граничний і метаграничний виміри людського буття в культурі. В буденному бутті, яке породжується волею до самозбереження та продовження роду, культура постає як зовнішня сила, яка пригнічує «свободу» людини. Граничне буття – діяльність по створенню артефактів та її результатів. Метаграничне – духовна і душевна творчість, яка виходить за межі лише створення артефактів, стає діяльністю, що гуманізує буття людини в усіх життєвих проявах.

Тут для нас методологічно цінною стає *культурна метаантропологія*, яка ставить питання про *життєві практики культури*, які й стають її основним предметом. Культурна метаантропологія, або метаантропологія культури – це методологічна стратегія філософської антропології, філософії культури та культурології, яка розвиває принципи метаантропології, досліджуючи метаморфози життєвих практик культури у буденному, граничному та метаграничному бутті людини та суспільства¹⁷.

Життєві практики культури – «ключовий концепт культурної метаантропології, що окреслює присутність культури у повсякденності людського буття. Враховуючи, що культура в своїх вищих і справжніх проявах означає красу і гармонійність буття людини, життєві практики культури – це присутність краси, яка наповнює людську повсякденність духовним смислом і душевною теплотою»¹⁸.

¹⁶ Хамітов Н.В. Академічна філософія як наука і мистецтво. *Вісник НАН України*. 2022. № 4. С. 59–73. doi: <https://doi.org/10.15407/visn2022.04.059>.

¹⁷ Крилова С.А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу : монографія. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Київ : КНТ, 2019. С. 12.

¹⁸ Хамітов Н.В., Крилова С.А. Людина і культура: словник. Філософська антропологія, філософія культури, культурологія. Київ : КНТ, 2022. С. 82.

Феномени тілесності, світогляду, вчинків та відносин постають тими практиками життя, які породжують культуру або руйнують її. Якщо в тілесності, мисленні, світогляді, вчинках та відносинах є краса, маємо розгортання культури на особистісному та соціальному рівнях, якщо ж ці феномени пронизує потворність, культура деформується на всіх цих рівнях. Вона стає псевдокультурою, або антикультурою – набором видовищ та вражень, які пригнічують в людині свободу і любов, духовне і душевне начала.

Констатуючи кореляцію понять «краса» та «культура» і тих феноменів, які вони визначають, ми повинні усвідомити нетотожність цих понять і феноменів. Краса в її естетичних і моральних виявах – це *кульмінація культури*. Якщо в життєвих практиках культури виявляється краса, вона надає їм конструктивності; історія знову й знову переконує нас, що життєві практики культури можуть бути й деструктивними. Це відбувається, як правило, поступово – через життєвий світ творців та глядачів (учасників) культури, в неї проникає моральна й екзистенціальна потворність. Наявність внутрішньої краси у світогляді, у вчинках та відносинах не дає культурі перейти червону межу, за якою вона стає антикультурою й псевдокультурою¹⁹.

Життєві практики культури можна розділити на особистісні та соціальні – маємо життєві практики культури *особистості* та *культури спілкування*.

Життєві практики культури особистості значною мірою пов'язані зі статтю – адже саме тут краса людини досягає своїх граничних виявів та екзистенціальної напруги. Звісно, найбільш виразною й актуальною є проблема краси жінки. В усі часи жіноча краса постає не лише даністю, а й специфічною життєвою практикою культури цілісної особистості, яка в методології андрогін-аналізу виражається концептом «андрогінізм».

Суспільні життєві практики культури породжують культуру спілкування; тут йдеться про вчинки та відносини та, відповідно, про красу вчинків та відносин.

Таким чином, в контексті концепції життєвих практик культури культуру можна трактувати як особистісний та суспільний феномен. Культура – процес і результат діяльності особистостей-творців та суспільства, яке приймає їхню творчість й включає в контекст життя.

Разом із тим культура – це особистісне буття будь-якої людини, а не лише творців культури. Адже культура приймається лише в особистісному зусиллі. Інша справа, що особистісне зусилля з прийняття

¹⁹ Крилова С.А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Київ : КНТ, 2019. С. 12.

культури потребує подальшого творчого розвитку культури у вчинках та відносинах, який і породжує внутрішню красу людини. Можна говорити про особистісне та суспільне буття людини в культурі та красу людини, яка виникає, коли життєві практики культури набувають певної сили та гармонійності особистісного та суспільного вимірів.

У мультимедологічному просторі метаантропології, культурної метаантропології й соціальної метаантропології у буденному бутті людини та суспільства особистісні й соціальні життєві практики культури часто-густо мають імітаційний характер, в граничному бутті вони можуть ставати засобами системної маніпуляції, лише в метаграничному бутті вони набувають справжніх проявів, вносячи у повсякденне життя духовність і душевність вищих проявів культури, в яких інсайт поєднуються з катарсисом. Отже, «в метаграничному бутті людини культура поєднується з життям і життєтворчістю, стаючи вже творенням нового буття»²⁰.

В координатах культурної метаантропології гуманітарна експертиза культури, по суті, виступає аналізом й оцінкою того, наскільки культурна діяльність та її результати – артефакти – здатні породжувати конструктивні життєві практики культури, які катарсично змінюють буття людини, формуючи гуманістичне майбутнє.

Проте, чи здатна сучасна гуманітарна експертиза за своєю природою виконати таке складне завдання, що з необхідністю означає формування культури, яка несе в собі тільки потенціал гуманізму й звільнена від всього перверзивного й деструктивного в бутті людини? Ми схильні відповідати на це питання схвально, якщо йдеться про ту гуманітарну експертизу, яка сформувалася в сучасному західному світі на основі справжніх християнських цінностей.

Підтвердженням цього є позиція сучасного українського дослідника Ю. Іщенка, який називає гуманітарну експертизу способом розв'язання конфліктів у соціокультурному просторі на основі таких якостей людини, як цілісність особистості, свобода вибору та відповідальність за цей вибір, розуміння добра і зла, віра та надія, честь і гідність²¹. В контексті філософської антропології Ю. Іщенко розглядає гуманітарну експертизу як спосіб розвитку людяного та супротиву нелюдяному²².

В контексті підходу української дослідниці І. Голубович щодо позицій низки авторів, які аналізують природу гуманітарної експертизи, остання постає як можливість приймати виклики проблем і ризиків ще

²⁰ Хамітов Н.В., Крилова С.А. Людина і культура: словник. Філософська антропологія, філософія культури, культурологія. Київ : КНТ, 2022. С. 82.

²¹ Іщенко Ю.А. Конфлікти як предмет гуманітарної експертизи. *Філософська думка*. 2010. № 2. С. 97–106.

²² Там само.

до того, як вони починають представляти реальну небезпеку. Йдеться про передбачення, суб'єкти якого роблять «принцип обережності» одним із ключових при оцінці ефективності соціальних та культурних нововведень: попередню оцінку безпеки нововведень та факторів ризику²³.

Філософська антропологія як метаантропологія (особливо культурна метаантропологія) здатна бути методологічною основою гуманітарної експертизи культурної діяльності завдяки осмисленню гуманістичного потенціалу культури. Осягнення культури як світу людини, акцент на гуманістичній ролі культури в бутті людини – ключова тенденція вітчизняної філософської антропології, яка яскраво проявлена в Київській світоглядно-антропологічній школі, тенденції якої творчо розвиваються в напрямі та школі метаантропології²⁴.

2. Буденний, особистісний і філософський світогляд в контексті гуманістичності й конструктивності гуманітарної експертизи культури

Однією з головних проблем філософської антропології є світогляд, його типологія, розвиток та вплив на всі сфери діяльності людини, в тому числі й на гуманітарну експертизу культури. Проаналізуємо це з позицій заявленої методології.

У статті «Світогляд» В. Діденка та В. Табачковського у «Філософському енциклопедичному словнику» за редакцією академіка В. Шинкарука світогляд визначається через поняття самовизначення людини щодо місця у світі: «Світогляд – це самовизначення людини щодо її місця у світі та її взаємовідносин з ним»²⁵. Автори зазначають, що «світогляд – духовно-практичне утворення, засноване на співвіднесенні наявного, суцього та уявного, бажаного, належного, синтез досвіду, оцінки знання та переконань, зорієнтованих на ідеали, це форма самосвідомості людини і суспільства»²⁶. Пропонується структура світогляду, яка дозволяє зрозуміти його не лише як індивідуальний, а й соціально-комунікативний феномен, який визначає взаємодію людей у суспільстві, тобто світогляд означає не лише відношення людей до себе та абстрактного світу, а й до

²³ Голубович И. Гуманитарная экспертиза в контексте преподавания философско-антропологических дисциплин. URL: http://philosophy-multidimensionality.com/index.php?option=com_content&view=article&id=138.

²⁴ Хамітов Н.В. Філософська антропологія: світовий та вітчизняний контексти. *Вісник НАН України*, 2021, № 5. doi: <https://doi.org/10.15407/visn2021.05.081>. С. 81–94.

²⁵ Діденко В., Табачковський В. Світогляд. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. С. 569.

²⁶ Там само, с. 569.

конкретного Іншого у соціумі. «Світогляд, – зазначають В. Діденко та В. Табачковський, – система принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на сенс і мету життя, які визначають діяльність індивіда або соціальної групи та органічно включаються у людські вчинки й норми поведінки»²⁷. Звідси логічно здається спроба розділити світогляд на рівні на основі принципів, досвіду, знання та цінностей. Автори зазначають: «Структура світогляду поділяється на такі рівні: світобачення – на основі принципів (антропоцентризм, гуманізм, монізм, плюралізм, скептицизм, догматизм тощо); світовідчуття – на основі досвіду (індивідуального, сімейного, групового, етнічного, класового, суспільного і загальнолюдського); світорозуміння – формується на основі знання; світоспоглядання – на основі мети, цілі, яка усвідомлюється через універсальні форми діяльності (нужда-потреба-інтерес-мета-засоби-результати-наслідки); світосприйняття – на основі цінностей (щастя, любові, істини, краси, добра, свободи, справедливості тощо)²⁸. Традиційно виділяються типи світогляду, які вказують на його соціально-історичну структуру. В. Діденко та В. Табачковський називають міфологічний, філософський, релігійний, науковий, мистецький світогляди. «Міфологічний світогляд ґрунтується на вірі в надприродні сили, абсолютизуючи досвід окремого роду, племені... Філософський світогляд узагальнює досвід, знання, цінності, волевиявлення особи і людства в їхньому ставленні до світу як цілого... Релігійний світогляд ґрунтується на обожненні надприродних сил... Науковий світогляд ґрунтується на експериментальних та теоретичних знаннях про світ у цілому... Мистецький світогляд ґрунтується на художніх образах та витворах мистецтва...»²⁹. З такою соціально-історичною та гносеологічною типологією світогляду можна погодитися, проте в ній не вистачає екзистенціально-особистісного виміру.

Для того, щоб звернутися до цього виміру, важливо усвідомити, що світогляд являє собою не лише розуміння тих чи інших предметів світу, а й осягнення зв'язків між ними. Ще Г. В. Ф Гегель в «Науці логіки» прекрасно показав це, що «пізнати означає не що інше, як знати предмет відповідно його певному змісту, – пише він. – Певний зміст містить в собі багатоманітний зв'язок і слугує основою зв'язку з багатьма іншими предметами»³⁰. Зрозуміло, що в контексті світогляду

²⁷ Діденко В., Табачковський В. Світогляд. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. С. 569.

²⁸ Там само, с. 569.

²⁹ Там само, с. 569.

³⁰ Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук: в 3 т. Москва : Мысль, 1974. Т. 1. Наука логики. С. 163.

це стосується не об'єктів, а й суб'єктів, людей; природа світогляду полягає у встановленні зв'язків між елементами природного, соціального та особистісного буття, це знову виводить нас на розуміння світогляду як суперечливої єдності екзистенціально-особистісного та комунікативного в бутті людини.

В цьому контексті доцільно звернутися до екзистенціальних вимірів світогляду, які були запропоновані в координатах методології філософської антропології як метаантропології³¹. Але передусім зупинимося на визначенні світогляду в цьому контексті: «Світогляд – це система найбільш глобальних цінностей, цілей та ідеалів людини. Світогляд є не тільки щось замкнене у межах психічної реальності. Це – спосіб взаємодії зі світом, спосіб відкритості світу»³². На цій основі можна виділити буденний, особистісний та філософський світогляд. Аналізуючи буденний світогляд, можна дати таке його визначення: «Буденний світогляд є передусім результат впливу родини та того соціального середовища, в яке людина включена в дитячі та підліткові роки життя. Буденний світогляд є сукупністю соціальних стереотипів свого часу»³³. Слід зробити акцент на несамостійному, некритичному, нетворчому характері буденного світогляду.

Гуманітарна експертиза, яку здійснює людина з буденним світоглядом, є шаблоною, такою, що відображає стереотипи й кліше мислення і не має критичності. Люди з буденним світоглядом також некритично і нетворчо сприймають результати гуманітарної експертизи загалом й гуманітарної експертизи культури зокрема.

На відміну від буденного світогляду, особистісний виступає «самостійним і вільним... досягненням особистості, яка долає вплив середовища, що тисне на неї з дитинства»³⁴. Він притаманний людині, яка прагне сама формувати думки, цінності та умови життя. «Це світогляд, що самоусвідомлює та самопізнає...»³⁵. Людина з таким світоглядом налаштована на постійну рефлексію, яка дозволяє долати власні межі, налаштовує на трансцендування. «Тому особистісний світогляд – не лише критичний світогляд, а й творчий»³⁶.

Гуманітарна експертиза, яку проводить людина з особистісним світоглядом, відображає суттєві риси цього світогляду. Вона має

³¹ Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. 5-е издание, дополненное и переработанное. Київ : КНТ, Центр учебной литературы, 2019. 268 с.

³² Там само, с. 21.

³³ Там само, с. 23–24.

³⁴ Там само, с. 26.

³⁵ Там само, с. 26.

³⁶ Там само, с. 26.

критичний, самостійний і творчий характер, що активізує формування культурного середовища. Але результати такої експертизи можуть бути занадто різкими, недостатньо толерантними, в них часто відсутня системність і цілісність. Такі ж проблеми бувають у сприйнятті гуманітарної експертизи людини з особистісним світоглядом.

Філософський світогляд – не тільки самостійний, критичний, творчий, а й глибинно цілісний. Тому філософський світогляд – ступінь зрілості особистісного, це «особистісний світогляд, що здобув системність та внутрішню цілісність»³⁷. На відміну від людини з буденним світоглядом, людина з філософським світоглядом розвиває його все життя. «Філософський світогляд є складна та невтомна робота духу, що долає власну обмеженість»³⁸.

Важливо усвідомити, що філософський світогляд є фактором гуманістичності й системності, а тому дієвої конструктивності гуманітарної експертизи. Для гуманітарної експертизи, яку проводить людина з філософським світоглядом, властивий не лише критичний, самостійний і творчий характер, а й системність і цілісність, що конструктивно впливає на формування культурного середовища, гуманізує, а не просто активізує його. Сприйняття результатів гуманітарної експертизи людиною з філософським світоглядом означає мудре прийняття головних її висновків й спробу знайти в ній те, що дозволить культурному середовищу актуалізувати гуманістичне майбутнє.

* * *

Чи будь-який філософський світогляд є гуманістичним? І, відповідно, чи будь-яка гуманітарна експертиза культури, яка є результатом діяльності людини з філософським світоглядом, стає посправжньому, а не декларативно гуманістичною? Можна припустити, що філософський світогляд так чи інакше *тяжіє до гуманістичності*. Самостійність, критичність, творчий характер і, водночас, системність та цілісність породжують красу філософського світогляду – красу думок, ідей, принципів; ця краса з необхідністю переходить у гуманізм, більше того – *людяність як практичне втілення гуманізму*.

Можна припустити, що краса думок в широкому сенсі – гармонійність і чистота мислення – і в логічному, і в естетичному, і в етичному розумінні. Вона виявляється передусім у світогляді і завдяки

³⁷ Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. 5-е издание, дополненное и переработанное. Київ : КНТ, Центр учебной литературы, 2019. С. 27.

³⁸ Там само, с. 28.

світогляду людини, адже саме світогляд зумовлює красу або потворність осягнення світу, гармонію або дисгармонію такого осягнення, що, в свою чергу, виявляється і в красі слова, і в красі стилю людини – одязі, манерах тощо, стилю зовнішнього, а також внутрішньо-комунікативного, який виявляє себе у вчинках та стосунках – у красі душі.

Отже, міркуючи про красу філософського світогляду, треба говорити не лише про красу думки про світ, а й про красу переживання світу. Саме тому краса цього світогляду – це вираз цілісності пізнання людиною не лише світу, а й власної особистості; «це краса осягнення людиною не лише світу, а й самої себе – гармонія руху свідомості до самосвідомості, а самосвідомості – до самотрансценденції і антропо-трансценденції»³⁹.

Міркуючи про конструктивність людини з філософським світоглядом, яка здійснює гуманітарну експертизу, та конструктивність результатів цієї експертизи, які конструктивно впливають на формування культури, слід все ж признати, що більшість людей в будь-якому соціокультурному середовищі є носіями буденного і особистісного типів світогляду. Чи можемо ми говорити про потворність, а не красу цих світоглядних типів, що зумовлює викривленість гуманітарної експертизи культури, яку проводять їх носії – вона буде або занадто стереотипною, або занадто стихійною та гіперкритичною? На дане питання можна відповісти в цілому схвально.

Проте потворність буденного і, тим більше, особистісного світоглядів все ж є відносною, а тому відносною буде й викривленість гуманітарної експертизи, яку проводять носії цих світоглядів; також відносно викривленим буде сприйняття ними гуманітарної експертизи, яка є процесом і результатом діяльності експертів з філософським світоглядом.

Прояснимо це глибше.

Якщо припустити, що буденний світогляд має людина, яка не прагне до розвитку та подолання своїх меж і завжди є об'єктом для маніпуляцій з боку політиків, реклами, керівників, то на перший погляд здається, що буденний світогляд є потворним та дисгармонійним. Адже буденний світогляд, який формується на ранніх етапах життя, в дорослому віці застигає, зупиняється в своєму розвитку. В результаті він розвивається під впливом переважно зовнішніх чинників; традиції та звичаї тієї країни та народу, де народилася людина з буденним світоглядом, так впливають на неї, що деактуалізують особистість – свободу мислення, дії, вчинки. Фундаментальною основою світогляду

³⁹ Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. 5-е издание, дополненное и переработанное. Київ : КНТ, Центр учебной литературы, 2019. С. 11.

людини з буденним світосприйняттям є ідеологія або релігія залежно від соціального середовища.

Однак, з іншого боку, буденний світогляд можна вважати по-своєму красивим. Це проявляється в націленості на створенні атмосфери душевності в повсякденних стосунках (передусім сімейних), налаштованості на турботу, відповідальність, людяність і повагу до членів своєї родини. Буденний світогляд не має цілісності, але в ньому є цільність, певна завершеність та гармонійність, що дарує відчуття душевної повноти життя.

Зрозуміло, що буденний світогляд може бути лише відносно красивим, відображаючи відносну красу спрощених ідеологічних та релігійних принципів, які його зумовлюють. А от у кризових ситуаціях такий світогляд може ставати гранично потворним, штовхаючи людину до руйнівних дій, які особливо страшні в тоталітарних соціумах.

Особистісний світогляд долає обмеженість буденного, йому притаманні такі риси, як свобода думки та незалежність вчинків, проте свобода носія особистісного світогляду часто-густо стає свавіллям й призводить не лише до виникнення конфліктів особистості та світу, а й криз самої особистості. У людини з особистісним світоглядом може не вистачати гнучкості та мудрості, тому вона вчиться переважно на своїх помилках, і робить вчинки, що причиняють біль Іншому.

З іншого боку, критичність та самостійність особистісного світогляду дає можливість долати стереотипи та кліше свого часу, відкриває здатність пізнавати та творити, пробуджує від морального та особистісного сну, актуалізує усвідомлення своїх сил та енергій. Людина починає дивитися на світ творчо, в неї розкривається духовне начало, яке відрізняє її від всіх інших живих істот. Саме особистісний світогляд відкриває справжній сенс свободи як свободи творчості та самореалізації.

Якщо згадати, що особистісний світогляд є корелятом граничного буття людини⁴⁰, то його краса актуалізує людину в гранично самостійній цілеспрямованості, яка налаштовує на досягнення неповторних цілей та завдань свого життя. Це проявляється у волі до влади і волі до пізнання та творчості, які ведуть до подолання меж як особистості, так і суспільства. Проте таке подолання може бути вельми трагічним, адже веде людину до самотності, тому і краса особистісного світогляду зазвичай також є трагічною. Усвідомлена в особистісному світогляді воля до влади і воля до пізнання й творчості актуалізує людину на дії, які трансформують світ не лише особистості, а й суспільства. Краса цілеспрямованості особистісного світогляду, на відміну від краси

⁴⁰ Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. 5-е издание, дополненное и переработанное. Київ : КНТ, Центр учебной литературы, 2019. С. 221-284.

світогляду буденного, – це краса тріумфу особистісно зумовленої волі та руху до своєї внутрішньо заданої мети; проте така мета, як показує людська історія, може бути й соціально деструктивною, перетворюючи красу носія особистісного світогляду на потворність.

На відміну від особистісного, філософський світогляд породжує красу цілісності світогляду, що веде до змін як в глибині особистості, так і в соціально-комунікативному просторі. Філософський світогляд об'єднує красу цільності буденного світогляду, що налаштований на душевність і турботливість родинних відносин, та красу цілеспрямованості особистісного світогляду, що спрямований на соціальний успіх, відтворюючи цілісність як єдність горизонталі-цільності буденного світогляду та вертикалі-цілеспрямованості особистісного світогляду. Для людини з філософським світоглядом глибинно органічні цінності любові, свободи й толерантності⁴¹, що дає можливість любити себе та Іншого, принаймні бути толерантним і до себе, і до Іншого, що сприяє продуктивній самореалізації⁴² і набуттю справжнього лідерства⁴³. Це має принципове значення і для здійснення гуманістичної й конструктивної гуманітарної експертизи культури.

Краса філософського світогляду полягає у мудрому оптимізмі, який дозволяє людині не лише позитивно мислити, а й позитивно діяти; така діяльність означає не лише розвиток у заданих суспільними стереотипами межах, а й можливість долати ці межі. Можна стверджувати, що філософський світогляд спрямовує людину до творчості, однак це не лише творчість продуктів культури, а й творчість вчинків і відносин, творчість самого буття.

Спробуємо співвіднести екзистенціальну типологію світогляду (буденний, особистісний та філософський) – зі згаданою вище соціально-історичною, згідно з якою світогляд зазвичай поділяється на міфологічний, релігійний та науковий. Зі сказаного вище очевидно, що і міфологічний, і релігійний, і науковий типи світогляду є не просто його історичними шаблонами, які змінюють один одного, вони також співіснують у кожній епосі, в тому числі і в сучасності. Це дозволяє

⁴¹ R. I. Kuzmenko. Gender partnership and tolerance phenomeno. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 15, 73–81. URL: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i15.169482>.

⁴² Крилова С.А. Самореалізація жінки в культурі авторитарного та демократичного суспільства: аспекти філософської антропології й культурології. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, С. 71–75. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.8>.

⁴³ Дандекар Д.Д. Свобода та любов як головні цінності політичного лідера. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Наукове фахове видання. Випуск 25. Одеса, 2019. С. 53–59. DOI: 10.32837/apfs.v0i25.881.

припустити, що міфологічний, релігійний та науковий світогляди можуть мати і буденні, і особистісні, і філософські виміри.

Буденним міфологічний світогляд є тоді, коли людина некритично та фанатично сприймає запропоновану картину світу; саме в замкненості буденного міфологічного світогляду проявляється його потворність. Особистісним міфологічний світогляд стає в тому випадку, коли міфологеми сприймаються критично, більше того, творяться особистістю; проте тут можливий фанатизм і залежність від власних міфологем. Це зумовлює граничну потворність особистісних проявів міфологічного світогляду. Міфологічний світогляд набуває філософський вимір тоді, коли міфологія наповнюється не лише творчою цілісністю, а й відкритістю й раціональністю і набуває красу довершеності та буттєвості.

Релігійний світогляд має буденний вимір, якщо прийняття сакральних цінностей обертається на ритуальність, що породжує особливий релігійний, а не міфологічний фанатизм. В результаті релігійний світогляд набуває потворних форм, які кінець кінцем призводять до релігійної ворожнечі. Особистісний вимір релігійного світогляду, з одного боку, означає сумніви в постулатах тої чи іншої релігійної системи, а з іншого, може призводити до граничного релігійного фанатизму, який руйнує свободу та життя величезних мас людей. Тут також маємо граничну потворність, яка є явною чи прихованою за тими чи іншими релігійними постулатами.

Релігійний світогляд набуває філософський вимір, розгортаючи критичність, самостійність та творчий характер, які долають ціннісну замкненість, креативну відстороненість і ритуальність релігійного світогляду. Яскравим представником релігійного світогляду в його філософському вимірі є Римський папа Іоан-Павло II, який дав потужний імпульс до творчості і толерантності не тільки сучасному католицизму, а й всьому християнству. Отже, релігійний світогляд в його філософському вимірі набуває справжньої краси та істинності.

Науковий світогляд має буденний вимір в тому випадку, коли він є стереотипним, таким, що не несе нове знання, а отже, обмеженим і некрасивим. Особистісний вимір він набуває тоді, коли породжує креативність.

Філософським вимір наукового світогляду спричинюється наповненням наукової творчості онтологічним та етико-гуманістичним смислом. Яскравими представниками наукового світогляду в його філософських виявах був А. Ейнштейн, який зробив парадигмальний переворот у фізиці та А. Сахаров, який поставив проблему моральної відповідальності науки і науковця перед суспільством. Науковий

світогляд в його філософському вимірі – це вищий прояв краси теоретичного пізнання і практики, заснованої на цьому пізнанні.

* * *

У контексті осмислення зв'язку світоглядних особливостей людини та гуманітарної експертизи цікавим є співвіднесення буденного, особистісного та філософського типів світогляду з концептами «іронія» та «пафос», які є фундаментальними світоглядними векторами розвитку і особистості, і суспільства. Спробуємо окреслити їх природу. Пафос – це пристрасть, цілеспрямованість та безкомпромісність, іронія – це відсторонено-комічне сприйняття світу, деконструкція всього пафосного. Цілком можна погодитися з визначенням іронії як здатності людини до комічного сприйняття пафосу у власній чи чужій життєвій стратегії.

Якщо пафос – це пристрасть, яка супроводжує креативність, направлену на трансформацію світу, то іронія – це також пристрасть, яка пов'язана з особливою креативністю, яка обмежує надмірну трансформацію світу. На перший погляд здається, що пафос є вираз пасіонарності людини, а іронія демонструє недостатню пасіонарність, проте більш глибоке проникнення в проблему показує, що іронія може мати власну пасіонарність, іншими словами, *іронія сама може ставати пафосом*. Типовим прикладом є іронія ситуації постмодерну. Отже, іронія можлива лише на основі пафосу; однак і справжній, а не показний пафос набуває свою дійсність лише у взаємодії з іронією, яка гальмує в ньому прямолінійні прояви, які можуть вести до авторитаризму і навіть тоталітаризму.

Буденний світогляд може бути зіставлений передусім з пафосом, особистісний світогляд – з іронією, а філософський – з гармонійним поєднанням іронії та пафосу. Розвиток філософського світогляду, в якому гармонійно поєдналися іронія та пафос, дає можливість людині набутися свободу й красу мислення, усвідомити свій справжній сенс життя, своє призначення.

Людина з філософським світоглядом, яка проводить фахову й конструктивну гуманітарну експертизу культури, має рівновагу іронії і пафосу. Поміrkована іронія в процесі та результатах гуманітарної експертизи врівноважує надмірний пафос, що може активізувати авторитарність суб'єкта експертизи і її висновків, а помірний пафос піднімає іронію над стихією критичності, позаморальності й скептицизму, робить її насправді креативною.

Гармонія іронії і пафосу звільняє суб'єкта гуманітарної експертизи і від гламурності, яка стала «фундаментальною прикметою культури,

зануреної в ситуацію постмодерну»⁴⁴, і від абсурдизму, який також продукується цією ситуацією.

Все це відповідає сучаснім тенденціям в культурі, яка виходить за межі і культури модерну⁴⁵, і культури постмодерну⁴⁶ до тих її проявів, які ми можемо назвати *культурою метамодерну*⁴⁷.

ВИСНОВКИ

1. Філософська антропологія як метаантропологія (особливо культурна метаантропологія), здатна бути методологічною основою гуманітарної експертизи культурної діяльності завдяки осмисленню гуманістичного потенціалу культури.

2. Гуманітарна експертиза культури, по суті, виступає аналізом й оцінкою того, наскільки культурна діяльність та її результати – артефакти – здатні породжувати конструктивні життєві практики культури, які катарсично змінюють буття людини, формуючи гуманістичне майбутнє.

3. Гуманітарна експертиза, яку здійснює людина з буденним світоглядом, є шаблоною, такою, що відображає стереотипи й кліше мислення і не має критичності. Люди з буденним світоглядом також некритично і нетворчо сприймають результати гуманітарної експертизи загалом й гуманітарної експертизи культури зокрема.

4. Гуманітарна експертиза, яку проводить людина з особистісним світоглядом, відображає суттєві риси цього світогляду. Вона має критичний, самостійний і творчий характер, що активізує формування культурного середовища. Але результати такої експертизи можуть бути занадто різкими, недостатньо толерантними, в них часто відсутня системність і цілісність. Такі ж проблеми бувають у сприйнятті гуманітарної експертизи людини з особистісним світоглядом.

5. Філософський світогляд є фактором гуманістичності й системності, а тому дієвої конструктивності гуманітарної експертизи. Для гуманітарної експертизи, яку проводить людина з філософським світоглядом, властивий не лише критичний, самостійний і творчий характер, а й системність і цілісність, що конструктивно впливає на формування культурного середовища, гуманізує, а не просто активізує

⁴⁴ Крилова С.А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу : монографія. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Київ : КНТ, 2019. 563 с.

⁴⁵ Хамітов Н.В., Крилова С.А. Людина і культура: словник. Філософська антропологія, філософія культури, культурологія. Київ : КНТ, 2022. С. 116.

⁴⁶ Там само. С. 119–120.

⁴⁷ Там само. С. 114–116.

його. Сприйняття результатів гуманітарної експертизи людиною з філософським світоглядом означає мудре прийняття головних її висновків й спробу знайти в ній те, що дозволить культурному середовищу актуалізувати гуманістичне майбутнє.

АНОТАЦІЯ

У статті гуманітарна експертиза культури розглядається в координатах сучасної методології – філософської антропології як метаантропології та її конкретизації в культурній метаантропології. Доводиться, що філософська антропологія як метаантропологія (особливо культурна метаантропологія) здатна бути методологічною основою гуманітарної експертизи культури завдяки осмисленню гуманістичного потенціалу культурної діяльності. Показана значущість світогляду суб'єкта гуманітарної експертизи для її ефективності й конструктивності. Визначено, що для особистості з філософським світоглядом глибинно органічні цінності любові, свободи й толерантності, що має принципове значення в здійсненні гуманістичної й конструктивної гуманітарної експертизи культури.

Із цих позицій гуманітарна експертиза культури постає аналізом й оцінкою того, наскільки культурна діяльність та її результати здатні породжувати конструктивні життєві практики культури, які катарсично змінюють буття людини, формуючи гуманістичне майбутнє.

Література

1. Гегель Г. В. Ф. *Енциклопедія філософських наук*: в 3 т. Москва : Мысль, 1974. Т. 1. Наука логіки. С. 163.

2. Голубович И. Гуманитарная експертиза в контексте преподавания философско-антропологических дисциплин. URL: http://philosophy-multidimensionality.com/index.php?option=com_content&view=article&id=138.

3. Дандекар Д.Д. Свобода та любов як головні цінності політичного лідера. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Наукове фахове видання. Випуск 25. Одеса, 2019. С. 53–59. DOI: 10.32837/apfs.v0i25.881.

4. Діденко В., Табачковський В. Світогляд. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. С. 569.

5. Іщенко Ю.А. Конфлікти як предмет гуманітарної експертизи. *Філософська думка*. 2010. № 2. С. 97–106.

6. Крилова С.А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу : монографія. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Київ : КНТ, 2019. С. 12.

7. Крилова С.А. Самореалізація жінки в культурі авторитарного та демократичного суспільства: аспекти філософської антропології й культурології. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Випуск 42, С. 71–75. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.8>.

8. Табачковский В.Г. Образ людини: від «родової всезагальності» до «тотальності індивідуальної екзистенції». *Людина в есенційних та екзистенціальних вимірах*. Київ : Наукова думка, 2004. С. 9–83.

9. Русаков С.С. Нові аспекти моральності у творах сучасного мистецтва: культурологічний аналіз. *International scientific conference «Interaction of culture, science and art in terms of moral development of modern European society», December 28-29 2021, Baltija Publishing*. С. 71–75. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-178-7-17>.

10. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 4-е видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 2022. С. 16.

11. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: світовий та вітчизняний контекст. *Вісник НАН України*. 2021. № 5. URL: <https://doi.org/10.15407/visn2021.05.081>. С. 81–94.

12. Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. 4-е издание, исправленное и дополненное. Київ : КНТ, 2017. С. 20.

13. Хамитов Н., Крылова С., Розова Т. Философская антропология: словарь. 4-е издание, исправленное и дополненное. Київ : КНТ, 2017. С. 43–44.

14. Хамитов Н. Философия человека: От метафизики к метаантропологии. Киев : Ника-центр, Москва : Институт общегуманитарных исследований, 2002. 336 с.

15. Хамитов Н. Метаантропология. Философский словарь: человек и мир. Киев : КНТ, Центр навчальної літератури. 2006. С. 110–113.

16. Хамітов Н.В. Академічна філософія як наука і мистецтво. *Вісник НАН України*. 2022. № 4. С. 59–73. URL: <https://doi.org/10.15407/visn2022.04.059>.

17. Хамітов Н.В., Крилова С.А. Людина і культура: словник. Філософська антропологія, філософія культури, культурологія. Київ : КНТ, 2022. С. 82.

18. Шелер М. Философское мировоззрение. Избранные произведения. Москва : Гнозис, 1994. 480 с.

19. Шинкарук В. Методологічні засади філософських вчень про людину. *Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми*. Київ : Пед. думка, 2000. 286 с

20. Bidney D. Theoretical Anthropology. N.Y., 1968. 528 p.

21. Kuzmenko R.I. Gender partnership and tolerance phenomenon. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 15. P. 73–81. URL: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i15.169482>.

Information about the authors:

Khamitov Nazip Vilenovich,

Professor, Dr., Corresponding member
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Leading Researcher

H. Skovoroda Institute of Philosophy National
Academy of Sciences of Ukraine

4, Tryokhsviatitelska str., Kyiv 01001, Ukraine

Krylova Svitlana Anatoliivna,

Professor, Dr.,

Professor at the Department of Theology,

Religious Studies and Cultural Studies

National Pedagogical Dragomanov University

9, Pirogov str., Kyiv, 02000, Ukraine